

SEMINARO „PASIPRIEŠINIMO JUDĖJIMAS 1939–1945 m.: LIETUVIŲ IR LENKŲ ISTORIJOS PAMOKA“ APŽVALGA

Seimo rūmuose 1999 m. gruodžio 3 d. įvyko bendras lietuvių ir lenkų mokslinis seminaras „Pasipriešinimo judėjimas 1939–1945 m.: lietuvių ir lenkų istorijos pamoka“. Abiejų šalių iniciatyva seminarą organizavo Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas, Lietuvos lenkų mokslininkų draugija ir pasaulinės Armijos krajojovs kareivių sąjungos Vilniaus apygarda. Į diskusijas buvo pakviestas ir gausus būrys lietuvių, lenkų istorikų, kitų mokslų atstovų.

Seminaro diskusijų ir aptarimų objektas – abiejų tautų rezistencinių sąjūdžių, kilusių po Lietuvos ir Lenkijos valstybių okupacijos 1939–1940 metais, istorija, jos vertinimas šiuolaikinio istorijos mokslo požiūriu. Todėl, seminaro metu apibendrinant bei gretinant skirtingą abiejų tautų ir valstybių istorinę patirtį XX amžiaus vidurio politinių kataklizmų sukūryje, kilo diskusija dėl gana skirtingos Lietuvos ir Lenkijos istorijos mokslo patirties bei istorinės sąmonės, kurias būtent ir nulėmė seminaro diskusijų objektu tapę istoriniai procesai. Todėl per seminarą dar kartą natūraliai iškilo Vilniaus krašto praeities bei likimo klausimas 1939–1945 m., tačiau, vertinant šią problemą, nebuvo atsisakyta (ar, tiksliau sakant, nebuvo galima atsisakyti) platesnio konteksto, kuriame svarbiausias buvo XX amžiaus pirmajame trečdalyje išryškėjęs lietuvių–lenkų tautinių, valstybinių santykių komplikuotumas. Šie svarstymai tapo sudėtine lietuvių ir lenkų istorinės patirties Vilniaus krašte

1939–1945 m. vertinimo dalimi. Tai išryškėjo lenkų istorikų pranešimuose ar per diskusiją išsakytose pozicijose dėl Armijos krajojovs veiklos Vilniaus krašte traktavimo (dr. H. Piskunowiczio pranešimas „Armijos krajojovs Vilniaus apygarda ir santykiai su civiliais gyventojais“, dr. J. Wolkonowskio pranešimas „Lenkų–vokiečių derybos: diplomatija ar susitarimas?“). AK buvo vertinama kaip sudėtinė Lenkijos kariuomenės dalis, kurios veiksmai nebuvo nukreipti prieš Lietuvos valstybės integralumą, tačiau kurios tikslas buvo Lenkijos valstybės su sienomis iki 1939 m. gynimas. Buvo paliesti ir kiti ginčytini probleminiai klausimai. Štai dr. J. Wolkonowskis pranešime teigė, kad lenkų–vokiečių derybos vyko vokiečių valdžios iniciatyva, tuo siekiant supriešinti lenkų pogrindį ir panaudoti jį kovojant su sovietiniais partizanais. Lenkų istorikų pozicijai, kad Armija krajojova Vilniaus apygardoje nebendradarbiavo su vokiečiais, diskusijų metu buvo paprieštarauta ir įdomiais bei vertingais istoriniais argumentais (pvz., dr. A. Bubnys seminaro dalyviams pristatė Armijos krajojovs nario A. Krzyżanowskio baudžiamosios bylos, suformuotos sovietinių organų, medžiagą). Taip pat iškilo ir sovietinės valdžios institucijų veiklos medžiagos, kaip istorinio šaltinio, patikimumo ir jos panaudojimo klausimas. Greta išsakytos lenkų istorikų kritikos dėl A. Bubnio baudžiamosios bylos medžiagos, buvo diskutuota ir dėl dr. A. Chmielarzo pranešime panaudotos J. Bartašiūno ir A. Guzevičiaus

1945 m. ataskaitos apie kovą prieš antisovietinį pogrindį 1944 metais vienareikšmio traktavimo.

Tokias diskusijas visų pirma nulėmė skirtinga lenkų ir lietuvių istorijos mokslo patirtis bei laimėjimai. Ir vis dėlto lenkų istorikai dėl susiklosčiusių palankių sąlygų sukaupė gausią ir įvairią istorinę medžiagą apie Antrojo pasaulinio karo įvykius Lenkijoje, apie lenkų pasipriešinimą vokiečių okupacijai, tačiau per seminarą išryškėjo, jog lenkai menkai susipažinę su lietuvių istorikų disponuojamais šaltiniais, istoriografija. Kaip savo pranešime teigė dr. S. Jegelevičius, būtent dėl to susidarė palanki dirva sovietinės istoriografijos stereotipams nuskambėti per seminarą. Taip dr. H. Piskunowiczius pranešime, lygindamas Armijos krajojvos ir sovietinių partizanų veiklą, NKVD padalinio Lietuvos TSR veiklą prieš lenkų partizanus tiesiogiai sutapatino su lietuvių dalyvavimu antilenkiškoje akcijoje. Lietuvių istorikai tiek pranešimuose, tiek per diskusijas prieštaravo lenkų pateiktiems panašaus pobūdžio kaltinimams lietuviams kolaboravimu su nacistine valdžia ar net dalyvavimu žydų žudynėse (prie tokių pareiškimų galima netiesiogiai priskirti ir dr. J. Wolkonowskio išsakytą mintį, kad jei lenkai būtų bendradarbiavę su vokiečiais, jie būtų susilaukę Lietuvos likimo ir būtų tapę 16-ąja SSRS respublika).

Per seminarą buvo remiamasi lietuvių ir lenkų pasipriešinimo judėjimų istorijos lyginimu įvairiais aspektais. Dr. K. Tarka (pranešimas „Lietuvių ir lenkų pasipriešinimo judėjimai sąjungininkų politikos kontekste“) ir dr. A. Shmiełarz (pranešimas „Sovietų Sąjunga ir lietuvių bei lenkų pasipriešinimo judėjimai“) apžvelgė lietuvių ir lenkų pasipriešinimo judėjimo bendrumus ir esminius skirtumus Antrojo pasaulinio karo įvykių ir susiklosčiusių valstybinių jėgų blo-

kų raidos kontekste. Apibendrinantis šių judėjimų istorinis vaizdas buvo pateiktas dr. A. Bubnio pranešime „Lietuvių ir lenkų pasipriešinimo judėjimai 1942–1945 m.: sąsajos ir skirtumai“, kuriame autorius apžvelgė ne tik šių pasipriešinimo sąjūdžių bendrus ir skirtingus bruožus, bet ir istorines sąlygas, nulėmusias judėjimų pobūdį, tikslus ir metodus. Anot dr. A. Bubnio, nacių okupacijos metais lietuvių ir lenkų pagrindinių suartėjimą bei bendradarbiavimui pakenkė Vilniaus problema ir veiklos taktikos skirtumai, tuo tarpu sovietams 1944 m. reokupavus Lietuvą, atsirado prielaidų šiems pagrindiniams bendradarbiauti, bet palankios bendro antisovietinio pasipriešinimo sąlygos nebuvo išnaudotos.

Daug dėmesio susilaukė ir pranešimai, skirti atskiroms problemoms, liečiančioms lietuvių istorinę patirtį XX amžiaus vidurio politinių katalizmų sūkurėje ir suteikiančioms įvairių to meto procesų vaizdą. Dr. S. Jegelevičius savo pranešime „Lietuvių savivalda ir vokiečių okupacinė valdžia: tarp kolaboravimo ir rezistencijos“ ne tik argumentuotai pancigė lenkų istorikų (ir ne vien tik jų) pateikiamus kaltinimus lietuviams kolaboravimu su nacistine valdžia, bet ir trumpai aptarė pagrindinius lenkų istoriografijos stereotipus, vertinant lietuvių rezistencinį sąjūdį. Dr. S. Jegelevičius, vertindamas lietuviškosios savivaldos nacių okupacijos metais vaidmenį, rėmėsi valstybės idėja, jos traktavimo bei įgyvendinimo faktoriaus raida po 1941 m. Birželio sukilimo ir nurodė, kad būtent nuo antisovietinio Birželio sukilimo ir jo padarinių reikia nustatyti, kur buvo kolaboravimas, o kur pasipriešinimas. Tuo tarpu lietuvių išeivijos istorikas, filosofas dr. K. Girnius (pranešimas „Lietuvių pasipriešinimas ir Vakarai“) pagrindinį dėmesį skyrė lietuvių visuomenės laikysenos Vakarų atžvilgiu raidai, jos esminiams

bruožams po 1940 m. sovietinės okupacijos.

Seminaras „Paspriešinimo judėjimas 1939–1945 m.: lietuvių ir lenkų istorijos pamoka“ buvo vienas pirmųjų bandymų bendromis lietuvių ir lenkų istorikų pastangomis pažvelgti į abiejų tautų XX amžiaus vidurio istorinę patirtį, kurioje žymų ženklą paliko rezistenciniai judėjimai. Kartu tai buvo ir pirmas bandymas aptarti tas naujosios istorijos skaudžias temas, kurios susilaukia gana prieštaringo abiejų šalių istori-

kų traktavimo ir kurių bendras tyrinėjimas reikalauja, kad istorijos mokslas reaguotų į įvairias vyraujančias pozicijas. Skaudžias XX amžiaus tautinių santykių istorijos problemas bendrai aptarti bando ir lenkų bei ukrainiečių istorikai. Ir jeigu tokie moksliniai disputai taptų lietuvių–lenkų tradicija, tai būtų vienas pirmųjų žingsnių link įvairialypio savos istorinės praeities suvokimo ir regioninės istorijos kūrimo.

Egidijus Jaseliūnas